

Annandagen 2002 kl 15 på Historiska muséet

ADVENT

INTROITUS

(Ps. 25:1-4)

Ad te levavi
animam meam:
Deus meus,
in te confido,
non erubescam.
Neque irideant me
inimici mei:
etenim universi
qui te expectant
non confundentur.

Till dig har jag lyft
min själ,
min Gud,
på dig förtröstar jag,
jag skall icke komma på skam.
Ej heller skall de få skratta åt mig,
mina fiender,
ty de
som väntar på dig
skall inte göra det förgäves.

Vias tuas, Domine,
demonstra mihi:
et semitas tua
edoce me.

Dina vägar, Herre,
visa dem för mig,
och dina stigar,
lära mig dem.

Gloria Patri et Filio
et Spiritui Sancto,
sicut erat in principio
et nunc et semper
et in sæcula sæculorum.
Amen.

Ära åt Fader och Son
och Helig Ande,
som det var i begynnelsen
och nu och alltid
och i evigheters evighet.
Amen.

En gregoriansk adventssång. Temat är väntan på Kristi ankomst. Sången är ett introitus – dvs det man sjunger när präster och andra går i procession in i kyrkan – och det består av verserna till någon psaltarpsalm med en refräng (*Ad te...*) mellan varje vers. Efter sista versen sjunger man *Gloria Patri* osv. Eftersom det inte är någon procession sjunger vi bara en vers (*Vias tuas...*).

6:E DECEMBER: S:T NIKOLAUS

S:t Nikolaus, Santa Claus, Sinterklaas osv var biskop i Myrna, nuvarande Turkiets norra kust, på början av 300-talet. Det går en väldig massa historier om honom, om hans hetsiga temperament, hans sinne för upptåg, och hans stora förmögenhet som han tidigt ärvde från sina föräldrar. Följande historia är den som gett upphov till jultomtetraditionen:

I stan bor en gammal sjuklig gubbe, änkring, som har tre giftasvuxna döttrar, men han kan inte försörja dem, än mindre skrapa ihop någon hemgift åt dem. Han samlar ihop dem till familjeråd och redogör för situationen. Den äldsta dottern erbjuder sig att prostituera sig och på så sätt tjäna ihop till familjens uppehälle och eventuellt också till hemgift till småsysrarna. Knappt har hon gjort det förrän en säck pengar dråsar in genom fönstret och en ung ädling kommer in genom dörren och gör anspråk på äldsta dotterns hand. Fadern ger en smula chockad sitt samtycke och hon försvinner ut med snyggingen.

Jaha, det var ju märkligt, säger fadern, men konstigare saker har ju hänt, och problemet kvarstår, jag har er två döttrar som jag inte längre kan försörja. Jag skall väl inte vara sämre jag, säger mellandottern, om min storsyster erbjöd sig att prostituera sig kan väl jag också göra det, i synnerhet som familjen nu är mindre, och jag bara har en syster att tjäna ihop hemgift till, och den ekonomiska bördan således är lättare att bära. Knappt har hon sagt det förrän en säck med pengar dråsar in genom fönstret och en ung ädling kommer in genom dörren och gör anspråk på mellandotterns hand. Fadern ger klart förvånad sitt samtycke och hon försvinner ut med snygging nummer två.

Hm, börjar ana oråd. Yngsta dottern hinner knappt komma med samma erbjudande förrän samma sak händer. Slutligen ligger den gamla fadern där ensam på sin säng och grubblar. Nej, han måste få någon klarhet i det hela, så han reser sig, stapplar ut, och vem står där om inte S:t Nikolaus med tre av sina kompisar.

I enlighet med denna historia har Nikolaus tidigt avbildats med tre penningpåsar i handen. Vid något tillfälle har det plötsligt uppstått en parallell uppfattning om att det skulle kunna vara tre avhuggna huvuden han håller i handen. Kanske har någon ritat dit ögon, näsa och mun på penningpåsarna? Huvudena skulle då tillhört tre präster som avrättats i samband med de Diokletianska förföljelserna i början av 300-talet, och som Nikolaus skulle ha räddat till livet efter att de blivit halshuggna. I en ytterligare senare version av historien tillhörde de tre huvudena tre elaka barn som retats med en slaktare, tills slaktaren inte stått ut längre, utan slaktat barnen. I sången till höger, som är från "Firenze", ett franskt 1200-talsmanuskript, refereras till någon mellanversion av denna historia.

Nicholaus pontifex
nostrum est refugium.
Clericis ac laicis
sit semper remedium.
Clericorum est amator,
laicorum consolator,
omniumque conformator
in omni angustia.

*Nicholae, Nicholae,
prebe nobis gaudia!*

In sua infantia
celebrat ieiunium.
Fons et caput dicitur
confessorum omnium.
Hic in cunis abstinebat
quod mamillas non suggebat,
nisi semel nec edebat
quarta, sexta feria.

*Nicholae, Nicholae,
prebe nobis gaudia!*

Suscitavit clericos,
occisus invidia,
quos occidit carnifex
cum sua nequitia.
Tres puellas maritavit,
de peccatis observavit,
paupertatem relaxavit
auri data copia.

*Nicholae, Nicholae,
prebe nobis gaudia!*

Biskopen Nikolaus
är vår tillflykt.
För klerker och lekmän
må han alltid vara en hjälp.
Han är klerkers vän,
lekmännens tröstare,
alltings ledstjärna
i varje trångmål.

*Nikolaus, Nikolaus,
bringa oss glädje!*

I sin barndom
firade han fastan.
Han kallas källa och huvud
åt alla bekännare.
Redan i vaggan fastade han
eftersom han inte diade bröstet
och inte åt mer än en gång
på onsdagar och fredagar.

*Nikolaus, Nikolaus,
bringa oss glädje!*

Han uppväckte klerkerna,
som dödats av avund,
som slaktaren dödat
i sin gemenhet.
Tre flickor gifte han bort,
och räddade från synd,
och lindrade deras fattigdom
genom att ge mycket guld.

*Nikolaus, Nikolaus,
bringa oss glädje!*

JULDAGEN

Ett litet påskspel som var väldigt populärt från 900-talet och framåt var *Visitatio Sepulchri*, "Besöket vid graven", eller *Quem queritis*, "Vem söker ni", som det också kallades efter ängelns inledningsreplik, och som återger Mariornas besök vid Kristi grav, som det skildras i evangelierna. I korthet går det ut på följande: De tre Mariorna går fram mot graven, som är vid altaret i kyrkan. Då kommer det fram en ung man i vita kläder som med mjuk röst sjunger "Vem söker ni i graven?". "Jesus från Nasaret, den korsfäste", svarar Mariorna. "Han är inte här, han har uppstått som profeterna förutsade. Gå nu, och berätta att han har uppstått." "Halleluja, halleluja, nu förstår vi verkligen att Kristus uppstått" osv, det finns ett otal varianter.

Snart kopierades – "parodierades", som man sade på den tiden – detta påskspel till andra högtider, framförallt till julen, som i exemplet här till höger, men också till exempel till Kristi himmelsfärd, då folk letar efter Kristus, men han är inte här, han har farit upp till himmelen som det förutsades, halleluja halleluja, eller martyren Stephanus, han är inte här, han har blivit ihjälstenad, halleluja halleluja. Det finns också ännu mer avlägsna varianter där några helt enkelt bara kommer in i kyrkan och undrar vad det är för fest eller högtid som firas nu, och så får de reda på det, och halleluja halleluja.

Det ursprungliga påskspelet brukar ha ganska utförliga regionvisningar, något som saknas till julspelet här bredvid, men man kan föreställa sig en scen som en julkrubba till exempel, där Josef står vid ingången till stallet och undrar vad det är för några som kommer rantande och snokande. Det hela avslutas med att man sjunger den sång, *introitus*, som inleder juldagens mässa.

(Jes. 7:14; 9:6)

Quem queritis in presepe,
pastores, dicite?

Vem söker ni i krubban,
herdar, säg?

Salvatorem Xpistum Dominum,
infantem pannis involutum
secundum sermonem angelicum.

Frälsaren, den smorde Herren,
ett barn inrullat i trasor
enligt vad änglarna sade.

Adest hic parvulus
cum Maria matre sua,
de qua dudum
vaticinando Isaias dixerat propheta:
"Ecce virgo concipiet
et pariet filium".
Et nunc euntes
dicite quia natus est.

Här är den lille parveln,
med Maria, dess mor,
om vilken för länge sedan
den siande profeten Jesaja sade:
"Se, jungfrun skall bli havande
och föda en son".
Och nu, gå
och berätta att han är född.

Alleluia alleluia,
iam vere scimus
Xpistum natum in terris,
de quo canite omnes
cum propheta dicentes:

Lova Herren, lova herren!
nu vet vi sannerligen
att Kristus är född på jorden,
om vilken alla ska sjunga
med profeterna, sägande:

*Puer natus est nobis,
et filius datus est nobis,
cuius imperium
super humerum eius,
et vocabitur nomen eius
magni consilii angelus.*

*Ett barn är fött åt oss
och en son är given åt oss,
vars imperium
är på hans axlar,
och hans namn skall kallas
det stora rådets sändebud.*

ANNANDAGEN, PROTOMARTYREN STEPHANUS

OFFERTORIUM

(Apg. 6:5; 7:59; 6:15; 7:60)

Elegerunt Apostoli
Stephanum levitam,
plenum fide et Spiritu Sancto,
quem lapidaverunt Judæi,
orantem et dicentem:

Apostlarna valde
prästen Stefan,
full av tro och Helig Ande,
honom som judarna stenade
medan han bad och sade:

*Domine Jesu,
accipe spiritum meum,
alleluia.*

*Herre Jesus,
tag emot min ande,
halleluja.*

Viderunt faciem eius
tamquam faciem Angeli Dei,
et concurrentes lapidibus
cædebant eum
orantem et dicentem:

De såg hans ansikte
som ett Guds ängels ansikte
och med en ström av stenar
dödade de honom
medan han bad och sade:

*Domine Jesu,
accipe spiritum meum,
alleluia.*

*Herre Jesus,
tag emot min ande,
halleluja.*

Positis autem genibus
Stephanus orabat dicens:
Domine Iesu, ne statuas illis
hoc peccatum,
quia nesciunt, quid faciunt, alleluia.

Efter att ha ställt sig på knä
bad Stefan, sägande:
Herre Jesus, du må inte ställa dessa
till svars för denna synd,
ty de vet inte, vad de gör, halleluja.

*Domine Jesu,
accipe spiritum meum,
alleluia.*

*Herre Jesus,
tag emot min ande,
halleluja.*

RESPONSORIUM

Sancte Dei preciose protomartir Stephane
qui virtute caritatis circumfultus undique
Dominum pro inimico exorasti populo,
funde preces pro devoto tibi nunc collegio.

Ut tuo propitiatus interventu Dominus
nos purgatos a peccatis iungat celi civibus.

Funde preces pro devoto tibi nunc collegio.

*(Helige Guds dyrbare förste martyr Stefan
som, av kärlekens dygd omstrålad överallt,
bevekade Herren inför det fientliga folket,
utgjut böner för dina trogna som nu församlats.*

*Tack vare din blidkande medling
skall Herren förena oss, renade från synder, med himlens medborgare.*

Utgjut böner för dina trogna som nu församlats.)

Ett offertorium, som sjungs under förberedelsen till nattvardsgudstjänsten, och ett responsorium som sjungs i matutinen, nattens gudstjänst. Om protomartyren – den förste martyren – Stephanus kan man läsa i Apostlagärningarnas 6:e och 7:e kapitel. Man vill ofta anse att han har något att göra med den medeltida legenden om Staffan, stalledräng hos Herodes vid tiden för Kristi födelse. De äldre versionerna av Staffansvisan – det finns till exempel en engelsk från 1400-talet – berättar historien ungefär som den återges på nästa sida. Senare förknippades staffanssjungandet med staffansritten, där man red runt och tiggde julegröt och julegris, men framförallt öl och sprit, ofta under mer eller mindre förtäckta hotelser som är bortcensurerade ur moderna versioner av denna sång.

S:T STAFFAN

Sankt Staffan han rider sina hästar till vann

Vaka med oss julanatt

Då såg han en stjärna i Österns rika land

vaka Herre med oss alla

Den stjärnan hon lyste över Betlehems stad

men mest över huset där lilla barnet var

Vad månede den stjärnan klar betyda så sann

som jag haver skådat idag i Österland

Den stjärnan den månede väl betyda det ju

I dag skall här födas en större kung än du

Är födder en konung som är större än jag

så statt upp nu du stekte hane min och gal

Den hanen var stekter och framburen på fat

han baskade vingarna så högt som han gal

Herodes han sina handskar slog uti bord

sen reste han sig från sin kongeliga stol

Herodes han gångar sig i stenstallet in

att skåda den fålen som snabbast går i spring

Han klappar den brune och han stryker den grå

den gule den lade han guldsadeln uppå

Och rider sig sen ett stycke vägene fram

då möter han Herren, så gammaler en man

Säg vart skall du rida nu så stridligen fram
Jo, rida det skall jag till Betlehems land

Säg vad skall du göra då i Betlehems stad
Förråda vår Herre så litet ett barn

Det plägar att vara väl en gammal mans sed
att när som två mötas, så talas de väl vid

Det plägar att vara väl en gammal mans sed
att när som två talas, så sätta de sig ned

Vår Herre han satte sig till jordena ned
och solen och månen han skapade därvid

Nu haver jag skapat två så dägliga ting
så skapa nu du vad du haver i ditt sinn

Herodes han satte sig till jordena ned
och ormar och slangar han skapade därvid

Nu har jag ju skapat två så gruvliga ting
jag kan varken giva dem ande eller liv

Vår Herre han räckte ut sin mildrika hand
så gav han dem liv men han gav dem ingen and

Herodes han svingade sin gångare kring
sen rider han hemåt i trav och i spring

Den visan vi sjungit nu från början till slut
Vaka med oss julanatt
Så önskar vi eder en fröjdefuller jul
vaka Herre med oss alla

(Efter "Sveriges medeltida ballader" 39 L, N och T)

6:E JANUARI: TRETTONDAGEN, EPIFANIA

De första trehundra åren firade man jul 6:e januari, eftersom bl a egyptierna firade Osiris' födelse denna dag. Festen kallades *epifania*, Guds "framträdande" eller "besök" i världen, och man firade inte bara hans födelse, utan också dopet i Jordan, bröllopet i Kana, hans återkomst i härlighet och mycket, mycket annat. Det som blivit kvar av detta är de tre vise männen.

Sedan växte Mithraskulten i betydelse, och eftersom de firade 25:e december (bland annat på grund av att det skilde två veckor mellan den romerska och den egyptiska kalendern) flyttade man Kristi födelse dit, men lät resten vara kvar 6:e januari.

Sången som börjar på nästa sida tar upp tre mirakel: bröllopet i Kana ("Kyrkans brudgum"), stjärnan i öster ("folkets upplysare") och dopet i Jordan ("dopets helgare"), och slutligen hans återkomst ("världens befriare"). Den är ett *introitus*, och verserna, som är från psaltaren, kan tolkas så att de handlar om dagens datum. De är här skrivna med fetstil:

**Gud, ge åt kungen din lag
och din rättvisa åt kungasonen.**

**Kungarna av Tharsis och öarna
skall erbjuda gåvor,
kungarna av Arabien och Saba
skall medföra skänker.**

**Och alla jordens kungar
skall tillbe honom,
alla folk skall tjäna honom.**

Refrängen är här skriven med kursiv:

*Se, han kommer,
Herren och härskaren,
och kungadömet är i hans hand,
och makten och herraväldet.*

Den texten är också från Bibeln, och den får man ju inte ändra på, men däremot kan man förse den med små förklarande inskott, *troper*, något som var väldigt populärt från tusentalet och framåt, och det är de som är skrivna med normal stil här bredvid, som till exempel "Den klara substansen har han omvandlat idag till välsmakande dryck", vilket alltså syftar på bröllopet i Kana. På det här sättet blir refrängen olika varje gång den kommer igen, och dessutom kan den byggas ut till oanad längd, något som våra begränsade tidsramar blott kan ge en ringa försmak av.

INTROITUS

(Mal 3:1, Ps 72:1, 10, 11.
Trop från Pa 1121, transkr. av Paul Evans)

Haec est praeclara dies,
tribus sacrata miraculis,
in qua cum propheta
canamus, dicentes:

Ecce advenit

cui Magi hodie munera offerunt
et ut regem supernum adorant
qui est ubique,

dominator Dominus,

in iordane a Iohanne baptizatus,
paterna voce Filius est protestatus
cuius honor

*et regnum in manu eius
et potestas.*

Naturas limpheas
hodie mutavit
in saporiferos haustus
per potestatem

et imperium

**Deus, iudicium tuum regi da:
et iustitiam tuam filio regis**

Detta är en ytterst lysande dag,
helgad av tre mirakler,
på vilken vi med profeterna
må sjunga, sägande:

Se, han kommer,

som de vise männen idag ger gåvor
och som de tillber som den högste
konungen, som överallt är

Herren och härskaren,

döpt i Jordan av Johannes,
av Faderns röst omvitnad såsom sonen
vars ära

*och kungadöme är i hans hand,
och makten.*

Den klara substansen
har han omvandlat idag
till välsmakande dryck
genom sin makt

och herravälde.

**Gud, ge åt kungen din lag
och din rättvisa åt kungasonen.**

Ecclesiae sponsus,
inluminator gentium,
baptismatis sacrator,
orbis redemptor,

Ecce advenit

Hiesus, quem reges gentium
cum muneribus mysticis
Hierosolimam requirunt, dicentes;
Ubi est qui natus est,

dominator Dominus.

Vidimus stellam in Oriente,
et agnovimus
regem regum esse natum,

et regnum in manu eius

cui soli debetur honor,
gloria, laus, et iubilatio,

et potestas et imperium.

**Reges Tharsis et insulae
munera offerent:
reges Arabum et Saba
dona adducent.**

Kyrkans brudgum,
folkets upplysare,
dopets helgare,
världens befriare:

Se, han kommer,

Jesus, som folkens kungar
med hemlighetsfulla gåvor
efterfrågar i Jerusalem, sägande:
Var är han som är född,

Herren och härskaren.

Vi såg en stjärna i öster,
och förstod
att kungars kung är född

och att kungadömet är i hans hand,

och honom ensam tillkommer äran,
berömmelsen, hyllningen och lovsången,

och makten och herraväldet.

**Kungarna av Tharsis och öarna
skall erbjuda gåvor,
kungarna av Arabien och Saba
skall medföra skänker.**

Descendens ab aetherei
stellato sui solio regni,

*ecce advenit
dominator Dominus,*

omnes ut populus societ
sibi foedere firmo

et regnum in manu eius

quod dabit ipse suis,
illicque erit hic et in aevum

et potestas et imperium.

**Et adorabunt eum
omnes reges terrae:
omnes gentes servient ei.**

Ut sedeat in throno David patris sui
in aeternum,

*ecce advenit
dominator Dominus,
et regnum in manu eius.*

A Patre cuncta data
Xpisto sunt secula namque

et potestas et imperium.

**Gloria Patri et Filio
et Spiritui Sancto.
Sicut erat in principio
et nunc et semper,
et in saecula saeculorum.
Amen.**

*Ecce advenit
dominator Dominus,
et regnum in manu eius,
et potestas et imperium.*

Nedstigande från sitt himmelska
kungadömes stjärnbeströdda tron,

*Se, han kommer,
Herren och härskaren*

för att förena alla folk
i ett fast förbund åt sig

och kungadömet är i hans hand,

det som han skall ge åt de sina,
och han skall vara där nu och för evigt,

och makten och herraväldet.

**Och alla jordens kungar
skall tillbe honom,
alla folk skall tjäna honom.**

För att sitta på sin fader Davids tron
i evighet,

*Se, han kommer,
Herren och härskaren,
och kungadömet är i hans hand.*

Ty av Fadern är allt givet
till Kristus i evighet,

även makten och herraväldet.

**Ära vare Fadern och Sonen
och den Helige Ande,
såsom det var av begynnelsen
och nu och alltid
och i evigheters evighet.
Amen.**

*Se, han kommer,
Herren och härskaren,
och kungadömet är i hans hand,
och makten och herraväldet.*

Ecce mundi gaudium
Ecce salus gentium
Virgo parit filium
sine violentia.

*Ave virgo, regia
Dei plena gratia*

Natus est de virgine
sine viri semine
qui mundat a crimine
rex qui regit omnia.

*Ave virgo, regia,
Dei plena gratia.*

Angelus pastoribus:
Natus est in gentibus
qui dat pacem omnibus
sua providentia.

*Ave virgo, regia,
Dei plena gratia.*

Reges tria premia
offerentes varia,
stella ducit previa
ad salutis gaudia.

*Ave virgo, regia,
Dei plena gratia.*

Cum nil scire potuit
de nato, rex fremuit
et tota gens tremuit
Christi natalitia.

*Ave virgo, regia,
Dei plena gratia.*

Cum mori per gladios
Rachel videt proprios,
mesta plorat filios,
nulla sunt solatia.

*Ave virgo, regia,
Dei plena gratia.*

Se, världens glädje!
Se, folkens frälsare!
En jungfru föder en son
utan vanhelgande.

*Var hälsad, jungfru, drottning,
full av Guds nåd.*

Född är, av en jungfru,
utan mans säd,
den som renar från synd,
en kung som härskar över allt.

*Var hälsad, jungfru, drottning,
full av Guds nåd.*

Ängeln till herdarna:
"Född är, bland folken,
den som ger fred åt alla
genom sin försyn."

*Var hälsad, jungfru, drottning,
full av Guds nåd.*

Tre kungar,
erbjudande olika gåvor,
stjärnan ledde vägen
till frälsningens glädje.

*Var hälsad, jungfru, drottning,
full av Guds nåd.*

När han inte kunde veta något
om den födde, rasade kungen,
och hela folket darrade
av Kristi födelse

*Var hälsad, jungfru, drottning,
full av Guds nåd.*

När, dödade med svärd,
Rakel ser sina egna,
med smärta begråter hon sina barn,
inget kan trösta henne.

*Var hälsad, jungfru, drottning,
full av Guds nåd.*

(Från "Firenze", ett franskt 1200-talsmanuskript)

En Psalm om Christi Födelse.

Och siunges såsom:
Puer natus in Bethlehem.

Itt lijtet Barn är oss födt nu / är oss födt nu /
Aff Maria een reen Jungfru / Alle / Alleluja.

Hans namn kallas Emanuel / Emanuel /
Såsom sagdt hade Gabriel / Alle / Alleluja.

The Englar frögdade sigh all / frögdade all /
Lofwade Gudh i Himmels Saal / Alle / Alleluja.

Til Herdarna sade the så / sade the så /
At Frälsaren war födder tå / Alle / Alleluja.

Syndarena til hielp och tröst / til hielp och tröst /
Som på honom förhoppas wist / Alle / Alleluja /

The wijse Män frå Österland / frå Österland /
Kende aff een stierna försan / Alle / Alleluja.

At tå war född en Konung rijk / en Konung rijk /
Öfwer Jorden och Himmelrijk / Alle / Alleluja.

The kommo och til Bethlehem / til Bethlehem /
Offrade honom Offer reen / Alle / Alleluja.

Guld / Rökelse och Myrrham skiär / och Myrrham skiär /
Bekende han Frelsaren är / Alle / Alleluja.

Honom skole wij offra och / wij offra och
Tackoffer / ewight prijss och loff / Alle / Alleluia.

Ähra skee Gudh Fader och Son / Fader och Son /
Sampt helge And i högsta Thron / Alle / Alleluja.

För sin Nåd och Barmhertigheet / Barmhertigheet.
Både nu och i Ewigheet / Alle / Alleluja.

*(Ur Någre Psalmer / Andelige Wijssor och Lofsonger vtsatte af Lavrentio
Jonæ Gestritio(†1598) utg. Haqvino Lavrentii A. Rhezelio 1619)*

Nobis est natus hodie

I Dagh födde een Jungfrw reen
En liten son och kleen
En Segherförst alleen

Himmelen Sool Stiernor och Mån
Alle tiena then Son
och bepryda hans Thron

Ty alle wij på Jorden boo
Loffuom medh itt gladt modh
Krafftennes Konung godh

Siungom på thenne höghtijdh skön
Then Konung klaar och reen
hans Loffsång vthan meen

Skee tigh helga Trefaldigheet
och tigh sann Eenigheet
Prijß i all ewigheet.

(Andelige Psalmer och visor 1614)

Sjöng gjorde Engelbrekts gregorianska ensemble
<http://paradox.provocation.net/medeltid/index.htm>